

“VARMAK” İLE KURULU İKİ EYLEMLİ YÜKLEMLERİN DURUMU

*Kerime ÜSTÜNOVA**

ÖZET

*“Varmak” eylemiyle kurulu iki / üç eylemlili yüklemelerde, asıl unsur ikinci eylemdir. Dolayısıyla hem anlam, hem de kurdukları cümlede yer alacak öğelerin seçiminden ikinci eylem sorumludur. Bu nedenle Türkçede asıl unsurlar sonda bulunur kuralıyla özdeşleşmektedir. Ancak yardımcı eylemlerin Türkçedeki konumuna ters düşmekle, yardımcı eylemler sonda bulunur kuralıyla da örtüşmemektedir. “Varmak” eylemi, başta yer almakla birlikte bir yardımcı eylem konumundadır. Yükleme temel anlamıyla katkıda bulunmaz. Cümlede sunulan hareketin, işin, oluşun yapılıp ya da yapılmamasından zarar gelmeyeceğini ima ederek bir **boş vermişlik** katkısında bulunmaktadır.*

Anahtar Kelimeler: Yardımcı eylem, yüklem, asıl unsur.

ABSTRACT

The Position of Predicates Composed of Two Verbs Depending Upon “Varmak”

In predicates that use the verb “varmak” and are composed of two or three verbs the main element is the second verb. As a result the second verb is responsible for both the meaning and the selection of the other elements that appears in the sentence. This complies with the rule that in Turkish main elements are placed at the end of the sentence. However, it

* *Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.*

contradicts the rule that in Turkish the auxiliary verbs are found at the end of the sentence. The verb “**varmak**” is found at the head and server as an auxiliary verb. It does not contribute to the predicate with its meaning. Its role is to indicate that there is no harm in either happening or not happening of the presented action.

Key Words: Auxiliary verb, predicate, main element.

Cümlenin kurucusu olarak yüklem, çeşitlilik gösterir. Her türlü dil birimi yüklem olabildiği gibi kimi zaman da birden fazla dil birimi yüklemi oluşturmak üzere harekete geçer. Bu; dilimizdeki anlatım gücünün, yetkinliğinin sonucu olduğu kadar, türetme ve birleştirme yöntemleriyle elde edilen kazanımların da sonucudur. Kimi kez anlatıma renk katmak için, kimi kez de stilistik amaçlarla iki ya da daha fazla eylemle kurulan yüklemelerden yararlanılır. Öyle ki, adeta kalıp yapılar oluşturulur. Dil bilgisi kitaplarında genellikle “birleşik eylem” olarak benimsenen bu yapılar değişik özellikler gösterebilirler¹.

İki yargı, aynı yönde ya da farklı yönde oluş ve kılış beraberliği gösterebilir; aynı kip ve zaman ekiyle çekimlendikleri gibi farklı kip ve zaman ekleriyle de çekimlenebilirler. Yargı bildiren eylemlerden biri olumlu, biri olumsuz; çatı eklerinin dağılımı değişken olabilir².

Çalışmamızın konusunu, bu gruba giren, ancak “*varmak*” eylemiyle kurulan yüklemeler oluşturmaktadır. *Varsın gitsin, varsın gelmesin, varsın beni dikkate almasın, varsın düşün kalksın* vb. *Varmak* eylemiyle kurulu yüklemelerin durumlarını incelediğimizde, karşımıza biçimsel ve anlamsal olarak şöyle bir tablo çıkmaktadır:

1. Birinci eylem konumunda *varmak*, ardından gelen herhangi bir eylemle kalıp yapı kurabilir. Bu kalıp yapı, cümle ortamında genellikle araya diğer öğeleri –özne, tümleç- alarak zenginleşebilir.

varsın ekmeğini *bölüşün* akrabalarıyla / *varsın* ekmeğini akrabalarıyla *bölüşün*

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Z. Korkmaz, “Türkiye Türkçesinde Benzetme Yoluyla Kurulan Birleşik Kelimeler Üzerine”, 3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996, TDK Yayınları: 678, s. 679-683, 1999 Ankara.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. K. Üstünova, “Dede Korkut Destanlarında İki Sözcüklü Yüklemeler”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 554, s. 140-146, Şubat 1998 Ankara.

Bu kullanımlar, sıklıkla rastladığımız türden olmakla birlikte, araya tümleç girmeyen biçimler, az da olsa görülmektedir:

varsın bölüşsün ekmeğini akrabalarıyla
ekmeğini *varsın bölüşsün* akrabalarıyla
ekmeğini akrabalarıyla *varsın bölüşsün*

Fakat *varmak* eyleminin sona atıldığı durumların kullanım sıklığı yoktur. Çünkü dilin tutarlılık, bağdaşıklık ilkesiyle örtüşmemektedir:

bölüşsün ekmeğini akrabalarıyla *varsın* / ekmeğini akrabalarıyla *bölüşsün varsın* vb.

1.1. Araya özne girişi:

Özne, cümlenin kurucularından biri olarak olmazsa olmaz türünden bir özellik sergilemektedir. İster kurucusu ad olsun, ister eylem olsun; ister yüklemi etken çatıda, ister edilgen çatıda olsun cümlede mutlaka olması gereken bir öge olan özne, *varmak* eylemiyle oluşturulmuş iki eylemli kalıp yapıların kurdukları cümlelerde, istenirse iki eylemin arasına yerleştirilebilir.

varsın yüreğim kan ağlasın
varsın oğlum beni aramasın
varsın zengin çocukları da askere gitmesin

1.2. Araya nesne girişi:

İki eylemli yüklem kurduğu cümlede nesnenin bulunuşu, eylemlerden birinin geçişli olması koşuluna bağlıdır. *Varmak* eylemi geçişli çatıda olmadığından, ancak ikinci eylemin geçişli çatıda olması durumunda nesne almaları mümkündür.

varsın bizi aramasın, ne çıkar
varsın iki üç fırça atsın, kime ne
varsın seni sevmiyorum desin, umurumda değil

1.3. Araya dolaylı tümleç girişi:

Yönelme, bulunma, çıkma durum eklerini almış tümleçlerden hangisinin cümlede bulunacağı yine ikinci eyleme bağlıdır. Eğer eylem, kendisinde yaklaşma, yönelme ifade ediyorsa bağlanacağı adın yönelme

durumu ekini almasını; bulunma ifade ediyorsa adın bulunma durumu ekini almasını; çıkma, uzaklaşma, ayrılma ifade ediyorsa da adın çıkma durumu ekini almasını zorunlu kılar. *Varmak* eyleminin hangi durum ekini almış adla birliktelik kuracağı önemli değildir. Örneğin; söz konusu eylem yaklaşma, yönelme ifade ettiği; bulunma, çıkma anlamı taşımadığı halde ikinci bir eylemle kurduğu cümlelerde bulunma tümleci, çıkma tümleci bulunabilir. Bu da, *varmak* eyleminin yüklemdeki öge seçimiyle ilgili konumunun, rolünün pasifliğini göstermektedir.

varsın eve gelsin

varsın evde bulunmasın

varsın evden çıksın

1.4. Araya zarf tümleci girişi:

Eylemin zamanını, durumunu, yerini, nasıl ve nice olduğunu gösteren zarf tümleçleri yine ikinci eylemin özelliğine göre cümleye yerleşir. İstenirse iki eylemin arasına girer.

varsın senden habersiz evlensin, niçin ağlıyorsun

varsın iki gün yemek yemesin, ölmez ya

varsın pijamayla dolaşsın, ne çıkar

1.5. Araya edat tümleci girişi:

İkinci eyleme bağlı olarak cümleye alınan edat tümleci diğer öğeler gibi iki eylemin arasına yerleşebilir.

varsın arabayla gitmesin

varsın kahpe bir kurşunla yaşamlarını yitiren gencecik vatan evlatları için ağlasın

2. *Varmak* eylemi yardımcı eylem konumunda; fakat başta yer almakta; anlamı taşıyan öge ise, sonda bulunmaktadır. Türkçede yardımcı eylemin sonda yer alması kuralıyla zıt olan bu durum, bileşik eylemlerdeki -eylemle birleşik eylem yapan yardımcı eylemler- birinci öge, ikinci öge hangisi tartışmasının farklı bir türünü yaşatmaktadır. Bileşik eylemlerdeki tartışmalı durumu şöyle özetleyebiliriz:

Birinci görüş: Ergin; “*Kelime gurubu birden fazla kelimeyi içine alan, yapısında ve manasında bir bütünlük bulunan, dilde bir bütün olarak muamele gören bir dil birliğidir. Böylece belirli bir düzenle kurulduğu için kelime gurubunun yapısında bir bütünlük göze çarpar. Kelime gurubundaki bütünlük bilhassa mana bakımından göze çarpar. Kelime gurupları içinde yan yana gelen kelimelerin sırasını tayin eden temel kaide şudur: Türkçede yardımcı unsur, asıl unsurdan önce gelir. Türk sentaksının bütün yapısı bu ana kanun üzerine kurulmuştur. Bütün kelime gurupları ve cümlede belirtilen, tamamlanan, tâbi olan, yardımcı unsur başta bulunur.*”³ der. Bu görüşü benimseyenlerce; aynı zamanda sözcük öbeği olan bileşik eylemlerde asıl unsur, ikinci eylem, yani sondaki eylem; yardımcı unsur da başta bulunan birinci eylemdir. Üstelik ikinci eylemin asıl unsur oluşu çekime girişinden de bellidir. Özneyi barındırmakta, eylemin zamanını ve kim tarafından gerçekleştirildiğini de göstermektedir. Bu görüş, “*Türkçede asıl unsurlar sonda bulunur*” kuralıyla örtüşmektedir.

İkinci görüş: Ergin, sözcük öbeklerinde ileri sürdükleriyle çelişir durumdaki görüşünü kelime gurupları içinde aldığı bileşik eylemlerde şöyle belirtir. “*Fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller ise bil-, ver-, gel-, gör-, dur-, kal-, yaz-, koy- fiilleridir. Bunların başına fiillerin vokal, nadir olarak da -ip, -ip gerundiumu getirilerek birleşik fiil yapılır. Asıl mana gerundium fiilinin manasıdır. Yardımcı fiiller manaları ile değil, sadece yardımcı fiil fonksiyonu ile çekim unsuru olarak vazife görürler.... Birleşik fiilde gurubun mânâsının gerindiumun mânâsına dayandığının, yardımcı fiilin mânâ ile ilgili bir vazife görmediğinin esas olduğu hiçbir zaman unutulmamalıdır.*”⁴ Bu görüşü benimseyenler de, eylemle kurulan bileşik eylemlerdeki asıl unsur, yardımcı unsur ayrımını bu mantıktan yola çıkarak yapmaktadırlar. İki eylemin kurduğu bu kalıp yapılarında asıl olan, birinci eylemdir. Çünkü eylemin ifade ettiği anlam ona aittir. *Koşabildim* eyleminde anlatılan öncelikle *koş-* hareketidir. *Bil-* temel anlamının dışında kullanılmakta, tamamen işe yaramaz değil; ama yalnızca yeterlik ifadesi katmaktadır. Bu nedenle ilk eylem, asıl unsur; ikinci eylem, yardımcı unsurdur (yardımcı eylem).

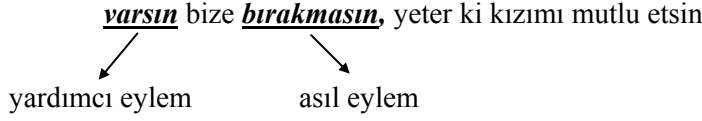
Bize göre özel bileşik eylemlerde % 50’lik bir iş bölümü gerçekleşmektedir. Birinci eylem anlamı taşımakta, ikinci eylem çekime girmektedir. Her ikisini de birbirinden önemli sayamayacağımıza göre tek bir görüşe odaklanmak kanımızca doğru olmayacaktır. Ne biçimi anlamın önüne, ne anlamı biçimin önüne alabiliriz. Onlar aynı bütünün birbirine

³ M. Ergin, *Üniversiteler İçin Türk Dili*, İstanbul, Bayrak Basın, Yayım, Dağıtım, 1997, s. 372-373.

⁴ A.g.e., s. 389-391.

hizmet eden iki elemanıdır. Fakat iletişimin dilin gösterilen yanıyla, anlamla sağlandığı göz önüne alınınca asıl unsur, birinci eylem gibi gözükmemektedir.

Varmak ile kurulu bileşik eylemlerde ise durum, tam tersi bir özellik göstermektedir. Yüklem taşıdığı anlam, Türkçede asıl unsur sonda bulunur kuralını doğrularcasına ikinci eylemde, sonda olanda odaklanmakta, baştaki eylem yardımcı öge konumuna düşmektedir.

3. İkinci eylem asıl unsur olduğundan birimin anlamını vermekte, yardımcı eylem konumundaki birinci eylem de aldırma, boş vermişlik türünden katkı yapmaktadır.

varsın ceketini çıkarsın / *varsın* çıkarsın ceketini

Cümlede yüklem, anlamsal olarak “*çıkarmak*” eylemine odaklanmıştır. *Varmak* eylemini temel anlamıyla düşünemeyiz. Cümle *önce varsın, öyle çıkarsın* türünden bir anlam içermiyor. *Varmak* eylemi cümleye farklı bir anlam katkısı sağlamaktadır. “*Varsın ceketini çıkarsın*” cümlesiyle “*ceketini çıkarsın*” cümleleri arasındaki anlam farkı bizi *varmak* eyleminin cümledeki anlamına götürecektir. *Ceketini çıkarmaktan bir şey olmaz, bir zarar gelmez, bırak yapsın, zararı yok* türünden asıl eylemin gerçekleşmesinin ya da gerçekleşmemesinin çok önemli olmadığını anlatmaya yaramaktadır. *Varmak* eylemiyle yapılmış iki eylemli yüklem kurdukları cümlelerde bir boş vermişlik, adam sendecilik havası hissettirilmektedir. Bunu sağlayan da *varmak* eylemidir. Karşımıza birinci eylem olarak başta çıkması, -yardımcı eylem denmese bile- onun bir yardımcı öge gibi algılanmasına engel olmamaktadır.

4. Çekime iki eylem de girebilir. Her ikisi aynı kip ve zamanla çekimlendiği gibi farklı eklerle de çekimlenebilirler. Ancak sıklıkla kullanılan emir, özellikle de III. tekil kişi çekimidir.

varın siz sorun niçin böyle davrandığınızı
diyelim vardı beni soruşturdu, eline ne geçecek
varmış okula gitmemiş, sanki benim için okuyor
varıp yüzüme bakmasın, aradaki kan bağımlı koparabilir mi?

varsın kilo **alsın**, o genç ileride verir
varsın üniversiteyi **bitiremesin**, dünyanın sonu mu gelir?

5. Bu kalıp yapıdaki yüklem, “**olmak**” yardımcı eylemini alıp eylem sayısını üçe çıkarabilirler.

kendi işleri ya, **varsın** işe **gitmemiş olsun**
varsın iş **kuracak olsun**, kim destekler ki onu?

6. Kalıp yapıdaki ikinci eylem, aynı zamanda deyim, bileşik eylem vb. türden bir kalıp yapı olabilir.

varsın **yüreğim kan ağlasın**, yine de onunla aynı evi paylaşırım
varsın **yüzüme bakmasın**, o benim kardeşim
varsın **ocağına incir ağacı diksin** kim elindekini ona verecek
varsın bir atlet gibi hızlı **koşabilsin**, yarışmaya girmediikten sonra günün sonu mu geldi, **varsın** **uyuyakalsın**

Sonuç: Bir yardımcı eylem konumunda bulunan ve başta yer alan *varmak* eylemi, ardından gelen bir eyleme, eylem öbeğine bağlanarak ona *boş vermişlik*, *aldırmazlık* anlamı katmaktadır. Dolayısıyla cümlede sunulan hareketin, işin, oluşun yapılıp ya da yapılmamasının çok da önemli olmadığını, bundan zarar gelmeyeceğini ima yoluyla bildirmektedir. Bu yapının kurduğu cümlelere öge seçimi ise, tamamen ikinci eyleme yani asıl unsura yönelik gelişmekte, bir çekimli eylem ve cümle kurucusunun bir parçası olmasına karşın söz sahibi olamamaktadır.